

УДК [911.3:1](477)

Юрій Кисельов

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманського національного університету садівництва
e-mail: kyseljov@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0530-1892>

НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ПРОСТОРУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Окреслено проблему рівнів організації людського простору. Наголошено на національному рівні просторової організації Ойкумени як особливому прикладі регіонального рівня. Обґрунтовано схему територіальної диференціації людського простору в Україні. Виділено геософічні регіони – чотири «країносвіти» та одинадцять «краєсвітів» – на території України, характеризованих певними особливостями ландшафтно-етнічної взаємодії.

Ключові слова: людський простір, Ойкумена, територіальна диференціація, геософія, Україна, ландшафтно-етнічна взаємодія.

1 Проблема рівності організації людського простору.
Людський простір (Ойкумена), під яким ми розуміємо земний (і частково космічний) простір, освоєний і осмислений людиною, характеризується багаторівневістю своєї організації, яку можна представити у вигляді драбини, верхня сходинка якої відображає космічний рівень; друга згори – глобальний (планетарний); третя – регіональний (у тому числі виокремлюються макро-, мезо- й мікрорегіональний підрівні); четверта – національний; п'ята, найнижча сходинка співвідноситься нами з локальним рівнем організації Ойкумени (рис. 1).

Космічний рівень організації (формування якого в наш час лише почалося) виводить феномен людського простору за межі планети Земля. Ми вважаємо доцільним виокремлення в ньому кількох підрівнів. У цілому «людський космопростір» (термін наш) охоплює, щонайменше, частину Сонячної системи від Сонця до орбіти Сатурна включно (в межах якого планети доступні для спостереження неозброєним оком). Наступ-

ний рівень відповідає фрагментові космопростору між орбітами Венери й Марса (тобто простору, «розвіданому» людиною *in situ* за допомогою техніки). У свою чергу, в його межах особливо виділяється простір, обмежений орбітою Місяця, впродовж уже більш ніж півсторіччя безпосередньо освоюваний людиною.

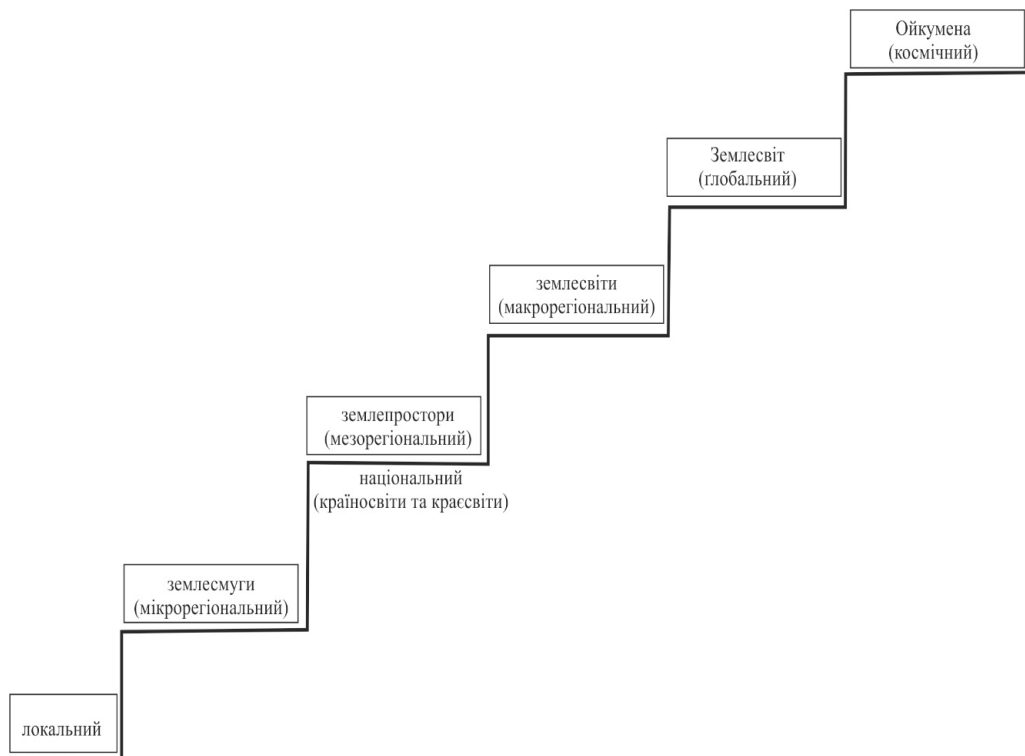

Рис. 1. Рівні організації Ойкумени

Глобальний рівень організації Ойкумени виражений у наявності регіонів високого рангу, що зветься нами «геософічними» (за найменуванням наукової дисципліни, яка досліджує людський простір) і які, як правило, охоплюють території, розташовані в різних ландшафтних умовах і населені різними етносами. При цьому головним чинником консолідації таких регіонів є найзагальніші спільні риси духовної сфери геопростору, зумовлені узгодженою ландшафтно-етнічною взаємодією (яскравим прикладом може бути виокремлювана нами Єврамерика, складена частинами Європи й Північної Америки з комбінаціями «аналогічних» ландшафтів обабіч Атлантичного океану [11]). Такого роду гео-

софічні регіони, названі нами «землесвітами», не обов'язково є внутрішньоконтинентальними, але можуть складатися з частин двох і більше материків, відокремлених океаном або морем.

Регіональний рівень організації Ойкумени ми пов'язуємо з територіями рангу фізико-географічної зони чи підзони, історико-географічними країнами, населеними тими чи іншими субетносами, тощо. Як приклади, можна відзначити виділені нами поліський, карпатсько-подільський, центрально-східний та причорноморсько-кримський регіони в межах України, які, будучи елементами організації Ойкумени на національному рівні, характеризуються спільними рисами ландшафтно-етнічної взаємодії.

Національний рівень організації людського простору ми розглядаємо як особливий прояв регіонального. В такому разі об'єктом дослідження стає певна державна або етнічна територія в цілому, незалежно від характеру та ступеню різноманіття її ландшафтів [10]. Прикладами можуть бути сучасна територія Української держави або українська етнічна територія в межах, окреслених С. Рудницьким [20].

Локальний рівень організації людського простору обмежений дискретними суспільно-географічними утвореннями – населеними пунктами, об'єднаними територіальними громадами, селянськими господарствами, районами великих міст тощо.

2. Територія України як реальний об'єкт геософічних досліджень.

Розглядаючи й аналізуючи людський простір на національному рівні, на якому ми акцентуємо в цьому дослідженні, перш за все, мусимо відзначити обмеженість його фрагментів державними кордонами, які в багатьох випадках проведені «штучно» (за термінологією С. Рудницького [20]) та не збігаються з етнічними межами. Отже, зазначений рівень організації Ойкумени перебуває поза традиційною драбиною співвідраджених рівнів: глобальний – регіональний – локальний (або, за Р. Кісем, виступає центральною ланкою в системі геопросторових категорій «глобальне – національне – локальне») [12].

Територія України відзначається чи не унікальним у Європі поєднанням «відносно протилежних» ландшафтів (рівнинних і гірських, лісових і степових), завдяки чому вона досить яскраво й репрезентативно відображає характерні риси всього європейського субконтиненту. Водночас зауважимо, що значна диференціація природних умов України зумовила певні відмінності в духовній сфері її ландшафтів. А це, у свою чергу, спричинило складну структуру українського етносу, наявність у ньому кількох субетносів, що відрізняються деякими особливостями духовної й матеріальної культури та ментально-поведінкових рис.

Перебуваючи в різних ландшафтних смугах, українські землі в той же час зберігають внутрішню єдність, зумовлену поширенням у всіх фізико-географічних зонах єдиного етносу, що ввібрав у себе певні риси кочових степових народів і виявив позитивну комплементарність щодо своїх північно-західних сусідів у лісовій смузі (особливо литовців, із якими українці впродовж кількох сторіч перебували у складі єдиного Великого князівства, відіграючи вагомую роль у державному та суспільному житті). Діалектична єдність і боротьба протилежностей, які властиві українським ландшафтам (лісовим і степовим), що у своєму поєднанні споконвіку становили живильне середовище для етногенезу, наводять на думку про існування українського етноландшафту в межах національної (тобто, у випадку України, державної разом із найближчими суміжними етнічними землями) території.

Наявність перехідної смуги між лісовими та степовими ландшафтами (лісостепової зони включно з екотонами «Полісся – Лісостеп» і «Лісостеп – Степ») створює поступовий характер переходу від одних природних геосистем до інших. На нашу думку, це є передумовою формування особливого «лісо-степового» духу геопростору, з яким пов'язане виникнення феномену українського ландшафту як середовища життя етносу [7]. Зважаючи на провідну роль ландшафтно-етнічного чинника у творенні духовної сфери геопростору, ми констатуємо український характер останнього при зростанні іноетнічних впливів у міру наближення до кордонів [8]. У той же час український ландшафтно-етнічний чинник знаходить прояв поза межами державної території на українських етнічних і суміжних («пограничних», за С. Рудницьким [20]) землях – Кубані, Північній Слобожанщині, Ставропілщині тощо, а також в ареалах компактного мешкання української діаспори (зокрема, на Зеленому Кліні, в Північній та Південній Америці).

3. Роль ландшафтно-етнічного чинника в організації української території.

3.1. Загальна характеристика. Як ми зазначали вище, головною рисою української території є поєднання лісових і степових ландшафтів включно з розташованою майже посередині широкою проміжною лісостеповою смугою. Саме в межах останньої в усі історичні епохи тривали процеси етногенезу українців і їхніх предків – попередників у Північному Причорномор'ї. Надзвичайну етногенетичну продуктивність лісостепу ми пояснюємо концентрацією в ньому характерних рис усіх суміжних природних смуг. Український лісостеп став одним із перших у світі осередків землеробства, яке, за твердженням українського історіософа й поета Є. Маланюка, ще для скіфів-орачів (І тис. до Хр.) стало не лише практичною справою, а й сакральним заняттям [15].

Лісостепова смуга зосереджує всі найтипівіші ментально-поведінкові (а також мовні й культурологічні) риси, властиві українській нації. Лісостеповий українець (наддніпрянець, полтавець) поєднує в собі вдачу власника – господаря на землі (притаманну волинянам, галичанам, подолянам) та козака-воїна, готового до ведення напівкочового способу життя. Ця готовність проявлялася, зокрема, за козацької доби в постійних міграціях козаків із Гетьманщини до Запорозжя, із Запорозжя до Слобожанщини тощо. Така подвійна вдача корінного мешканця Центральної України, на нашу думку, робила його й морально сильнішим, і національно свідомішим, адже концентрувала визначальні риси всього етносу.

Вплив ландшафтно-етнічного чинника (тобто фактора, зумовленого ландшафтно-етнічною взаємодією) на формування людського простору в різних природних зонах України проявляється неоднаково. Викликані зазначеним чинником відмінності знаходять віддзеркалення в ментально-поведінкових рисах субетносів.

Зокрема, корінні мешканці поліської смуги, якими є литвини, севрюки та поліщуки [5], своєю спокійною та мовчазною вдачею зобов'язані її природним особливостям, а саме – наявності в минулому густих, непрохідних лісів та значній заболоченості території. Звісно, за таких умов істотно ускладнювалося сполучення між населеними пунктами, що в давні часи відіграло вельми суттєву роль. Це і стало причиною формування такої субетнічної риси, як яскраво виражений консерватизм (що близько тисячі років тому в умовах ще не визначеної етнічного самоусвідомлення проявлявся, зокрема, в досить тривалому несприйнятті християнства, яке вже стало панівним у Києві; як стверджує сучасний український і американський історик С. Плохій, «поширення слов'янської самосвідомості за межами Київської землі було тісно пов'язано з прийняттям християнства...» [19, с. 78]). Вказана ментальна риса виражена, зокрема, у прив'язаності до так званої малої батьківщини (яскравим свідченням тому в Новітній час є численні факти відмови літніх мешканців територій, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС, від переселення на екологічно чисті землі), відносно слабкому розумінні загальноукраїнської національно-державницької ідеї (що виражалось, зокрема, в самоідентифікації багатьох поліщуків за часів Другої Речі Посполитої як «тутешняків», а не українців). Навіть за сучасної доби переходу до інформаційного суспільства процеси модернізації слабо відчутні на Поліссі – одному з аграрних депресивних регіонів України, майже половину мешканців якого становлять особи похилого віку [1].

Відносно суворі ландшафти зони мішаних лісів (північноєвропейських лісів, за М. Мельником [17]), на нашу думку, позначилися й на

духовності поліських етнографічних груп і поліського субетносу в цілому. Так, за свідченням П. Чубинського, поліщуки ще в ХІХ ст. жили в курних хатах, у яких майже не було ікон [22].

Отже, роль ландшафтно-етнічного чинника в організації поліського геопростору полягає, на наш погляд, у формуванні особливого субетносу українців із досить консервативною вдачею й деякими вираженими архаїчними ментально-поведінковими рисами, а також розвинутим на середньому рівні (відносно інших історико-географічних областей) загальноукраїнським патріотизмом.

Істотно відрізняються від поліських ландшафти зони широколистих (за М. Мельником, «середньо-європейських» [17]) лісів України. Менша, ніж на Поліссі, лісистість території, її незначна заболоченість разом з атлантичними рисами клімату й поширенням набагато родючіших (порівняно з дерново-підзолистими) сірих лісових ґрунтів створюють вельми сприятливі умови для життєдіяльності людини. Зазначений фрагмент української території вже понад тисячу років тому, а особливо – в ХІІІ ст., за князювання Данила Галицького, був інтегрований у центрально-європейський культурно-цивілізаційний контекст.

Важливе значення для розвитку антропосфери широколистолисової смуги України мали помітно кращі (відносно зони мішаних хвойно-широколистих лісів) комунікаційні можливості території. На нашу думку, вони істотно зросли після заснування в 1256 р. Львова, який, завдяки своїй приуроченості до Головного Європейського вододілу, досить швидко став одним з найвизначніших економічних і культурних центрів майже посередині Європи.

Дуже сприятливе географічне положення зони широколистих лісів України впродовж багатьох сторіч зумовлювало перетворення її на арену зіткнення інтересів етносів, головним чином, українського та польського. Проте, не можна не зауважити, що поляками (а також і євреями) населялися переважно міста, тоді як села майже скрізь і завжди залишалися українськими [20].

Важливою ментально-поведінковою рисою населення характеризуваної природної смуги є виплекане міцним зв'язком із землею почуття приватного власника. На нашу думку, воно не в останню чергу зумовило особливо волелюбну вдачу волинян і галичан, яка знаходила прояв у різних війнах, включно з національно-визвольною боротьбою УПА, активною участю в революційних подіях початку ХХІ ст. й захистом територіальної цілісності України в ході новітньої російсько-української війни.

Лісостепова смуга, як ми неодноразово відзначали, в силу свого проміжного (в зоні контакту лісу і степу) й водночас центрального (щодо

всієї української етнічної та державної території) положення інтегрує в собі певні риси ландшафтів усіх фізико-географічних зон України.

Саме лісостеп віддавна був ареною формування праукраїнців, так чи інакше споріднених із сучасним українським етносом. Як зазначає Л. Гумільов [3], зони контакту різних ландшафтів загалом є продуктивними щодо етногенези; український лісостеп підтверджує цю закономірність на прикладах трипільців, скіфів-орачів (сколотів), русичів та козаків. Залежно від того, які конкретно народи в різні часи були причетними до процесу етногенези українців, останні ставали схильними до міграцій на північ (завдяки варягам-норманам за княжої доби) або південь (через половецькі впливи напередодні козацьких часів). При цьому лісостеп завжди залишався центром, «череном» (С. Рудницький [20]) української території.

Найважливішою особливістю природних умов лісостепової смуги є поширення в ній чорноземів типових – найродючіших ґрунтів помірного кліматичного поясу. Саме ці ґрунти мав на увазі В. В. Докучаєв, який захоплено висловлювався: «Сьогодні я говоритиму з вами... Не знаю, як і назвати предмет нашої бесіди – такий він гарний! Я поведу бесіду з вами про царя ґрунтів, про головне основне багатство... все це ніщо порівняно з ним; немає таких цифр, якими можна було б оцінити силу й міць... нашого... чорнозему» (переклад наш – Ю. К.) [4, с. 5]. Поширення найкращих чорноземів і зумовило формування хліборобської вдачі українця середньої смуги. Українська духовність наскрізь просякнута хліборобським змістом, що, на нашу думку, свідчить про сакральне, символічне для українців значення хліба як головної поживи та землеробства як роду занять.

Висновком з усього вищезазначеного може бути твердження про діалектичну єдність сутності лісостепу як пограничної (з фізико-географічного погляду) й центральної (в етноландшафтному розумінні) природної зони України. Характер організації людського простору в ній визначається вагомим етногенетичним потенціалом території та наявністю винятково сприятливих умов для землеробської діяльності.

Характер ландшафтів степової зони України впродовж багатьох сторіч не сприяв заселенню її осілим населенням. Ці терени України тривалий час слугували коридором, через який різні кочові племена здійснювали набіги на центральні українські землі. За однією з гіпотез, частина кочовиків (зокрема, половці), згодом перейшовши до осілого способу життя й зайнявшись землеробством, споріднилася з давніми українцями [13]. Непряме підтвердження тому ми вбачаємо в антропологічних даних щодо українців різних смуг (північної, середньої, південної) станом на кінець ХІХ – початок ХХ ст. [2, с. 12-15].

Надзвичайно важливу роль у розвитку етносфери Степу відіграла козацька доба, адже запорожці, пристосувавшись до життя серед вільних безлісних просторів й увібравши деякі тюркські риси (зокрема, на думку І. Лисяка-Рудницького, козацтво «запозичило багато тактичних засобів і звичаїв від своїх ворогів-татарів» [14, т. I, с. 5]), опанували Степ, зукраїнізувавши його. Так було до XVIII ст. – часу захоплення запорозьких земель Росією та зруйнування Січі.

За старокиївських, литовсько-руських і козацьких часів степова зона мала яскраво виражені риси фронтиру, в якому відбувалися в діалектичному поєднанні боротьба і взаємодія українців із кочовими етносами, і який, разом із тим, слугував плацдармом для подальшого просування українців у глиб Степу. На значенні фронтиру в українському націогенезі наголошує, зокрема, І. Чорновол [21].

У Новий час саме в межах степової зони України було знайдено значні поклади корисних копалин (кам'яне вугілля, залізні й марганцеві руди тощо). Розвиток промисловості в Донбасі й Придніпров'ї зумовив інтенсивне заселення цих територій вихідцями з усієї Російської імперії. Головним наслідком впливу степового духу на новітню поліетнічну, позбавлену чіткої національної ідентичності, спільноту стало формування нового етносоціального феномену, названого в одній із попередніх наших праць «духовним кочівництвом» [7]. Саме явище «духовного кочівництва» уможливило тимчасову втрату контролю Української держави над її південно-східними теренами, що опинилися в межах самопроголошених «ДНР» та «ЛНР».

Відкритий характер степових просторів, семіаридний клімат, довготривале домінування кочовиків стали головними чинниками людської організації цього природного регіону, антропосфера якого розвивалася шляхом взаємодії українського й тюркського етнічних чинників. Вплив останнього на формування людського простору півдня України детально висвітлив Ш.-К. де Пейссонель [18]. Характеризуючи «Малу Татарію», він зауважив, що вона включала не лише Крим, а й значну територію, принаймні, до гирла Синюхи (ліва притока Південного Бугу) та р. Кінської (ліва притока Дніпра) [18, с. 10].

Гірські регіони фактично зосереджені на периферії української національної території, що зумовило одночасний вплив на формування духовної сфери їх ландшафтів як українського, так і суміжних етносів. При цьому, на нашу думку, в Українських Карпатах переважають українські впливи, тоді як у Кримських горах етноландшафт має, здебільшого, тюркський характер.

Українські Карпати в силу самої суті свого рельєфу, а також значної лісистості території, здавна відзначалися слабо розвинутими комунікаціями. Наслідком цього стало довготривале відокремлене існування таких етнографічних груп українців, як бойки, гуцули й лемки. Цілком закономірно, що ці спільноти сформували власні говірки, які лише згодом поступово входили до загальноукраїнського мовного простору.

Карпатські українці – бойки, гуцули, лемки – належать до галицького субетносу, утворюючи в ньому окремі групи. Однією з їхніх характерних особливостей є чітко виражений консерватизм, зумовлений тими ж причинами, що й в українців Полісся (яскравим його проявом було те, що гуцули одними з останніх в українському етносі прийняли християнство, а в наш секуляризований час, за спостереженнями автора, чи не найбільш ревно сповідують Христову віру). Слід відзначити й інші ментально-поведінкові риси, притаманні гірським етносам і субетносам чи не в усьому світі – надзвичайну волелюбність і при звичаєність до напівкочового способу життя, пов'язаного з веденням ними традиційного сезонно-пасовищного господарства.

Зазначені психологічні особливості карпатських етнографічних груп українців зумовлені такими рисами організації людського простору, як гірський (лісовий і субальпійський) ландшафт, вузькопростірність, викликана повсюдним колись поширенням лісів, територіальна ізольованість відносно невеликих людських спільнот, а також наявністю досить потужної сакральної сфери, вираженої в неодноразових свідченнях про з'явлення Богородиці (Гошів, Грушів та ін.), наявності багатьох старовинних дерев'яних церков та інших проявах.

Кримські гори, як уже наголошувалося, є фрагментом геопростору, в якому знайшли поєднання українські й тюркські риси ландшафтів при переважанні останніх. Ця територія приурочена до південної частини Кримського півострова й, попри суттєві фізико-географічні відмінності, в етнічній площині являє собою органічне продовження Степового Криму.

Стародавнє населення Криму (таври, готи та ін.), ставши надзвичайно малочисельним, навіть у Середні віки, а тим більше – в Новий час, виявилось практично не причетним до формування духовної сфери ландшафтів. Сучасна організація людського простору Кримського півострова бере початок лише з часів класичного Середньовіччя – часу утвердження на півдні України кримських татар. Власне українська присутність у регіоні віддавна проявлялася, в основному, завдяки рейдам козацьких чайок у Чорне море й упродовж досить тривалого часу не була значною. Ситуація змінилася лише в другій половині ХХ ст., коли після приєднання Криму до Української РСР північні райони півострова стали активно заселятися й освоюватися українським сільським населенням.

4. Геософічний аспект територіальних відмінностей в Україні.

Геософічне осмислення українського етнопростору в розрізі природних зон ще не дає нам достатньо виразної картини диференціації духовної сфери ландшафтів. Ми вважаємо за необхідне здійснити зіставлення виявлених нами ландшафтно-етнічних особливостей різних фізико-географічних регіонів із наступним визначенням як міжзональних спільних рис у духові ландшафтів, так і внутрішніх відмінностей усередині окремих зон. Саме за ознакою єдності духовної сфери ми пропонуємо виділяти на національному рівні організації Ойкумени такі геософічні регіони, як «країносвіти» й підпорядковані ним «краєсвіти» (рис. 2).

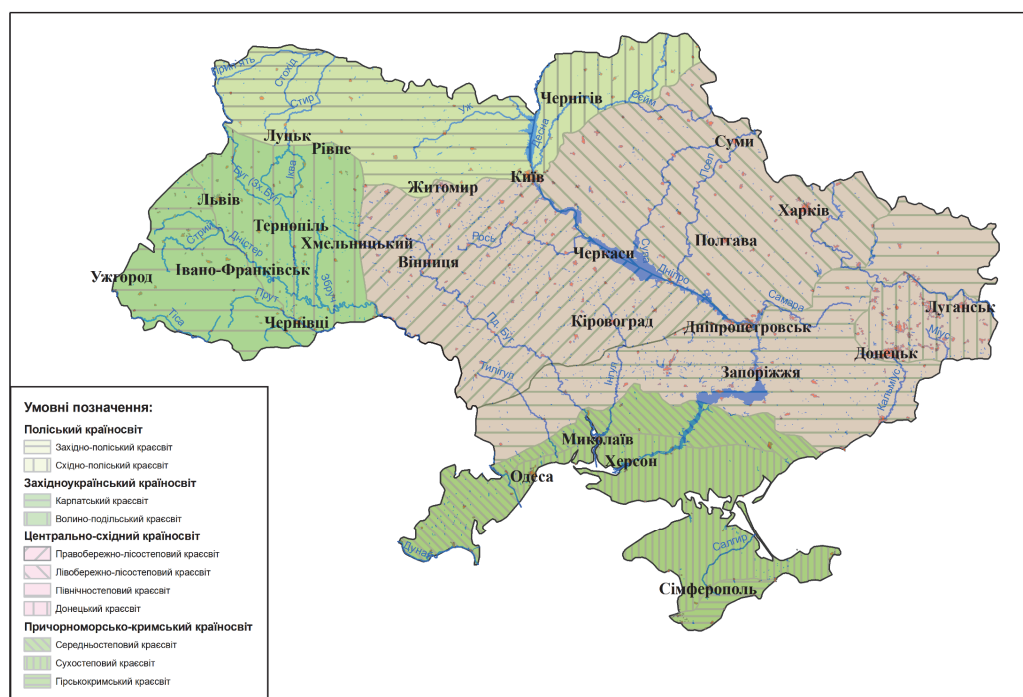

Рис. 2. Картосхема геософічної диференціації території України

Наш досвід осмислення українських етноландшафтів свідчить, зокрема, про виразні відмінності Полісся щодо решти території України, що проявляються в досить своєрідних рисах чи не всіх складових людського простору.

Переважно плаский низовинний рельєф, «бореально-суббореальні» (за А. Ісаченком [6]) риси клімату й ландшафтів, поширення малородючих дерново-підзолистих ґрунтів, досить особливі (як для українців у цілому) субетнічні ментально-поведінкові риси, характерний північний

(поліський) діалект української мови, відносно пізніе (порівняно із західно- та центральноукраїнськими землями) прийняття християнства яскраво вказують на доречність виділення *поліського* країносвіту України.

Аналізуючи людський простір у межах зони широколистих лісів, ми, перш за все, відзначали її виразні атлантичні (відносно більшої частини української території) риси, притаманні як власне природному, так і людському середовищу. Крім того, в цій смузі досить мало поширені чорноземи (зональний тип ґрунтів – сірі лісові), що чітко відокремлює її від лісостепу. В той же час ми знаходимо багато спільних рис широколистолисового й карпатського регіонів (у кліматі – панування атлантичних циклонів; в етносфері – схожі ментально-поведінкові риси населення, що складає один – галицький – субетнос, а також практично однакове розуміння українцями цих територій спільної історичної долі). У наведених аргументах ми вбачаємо підстави для об'єднання зазначених регіонів в один – *західноукраїнський* – країносвіт.

Найхарактернішою рисою лісостепової смуги є поширення в її ліво-бережній частині надзвичайно родючих чорноземів типових, що сформувалися під дією помірно континентального клімату з його найоптимальнішим режимом тепла й вологи. Важливою характеристикою території є також рівнинний рельєф, що завжди суттєво сприяв і сприяє землеробській діяльності. Разом із тим, близькі до лісостепових природні умови (з дещо нижчим коефіцієнтом зволоження та відсутністю лісів як зонального типу рослинності) властиві північностеповій підзоні. В межах останньої наявні також вельми родючі ґрунти – чорноземи звичайні. На цих землях теж віддавна поширене зернове господарство, що є не лише основою сучасного агропромислового комплексу України, але і, як уже наголошувалося, сакральним видом діяльності українців. Саме цей символічний зміст як лісостепових, так і північностепових ландшафтів (на сьогодні – агроландшафтів) разом зі спільністю первісного (не створеного в подальшому індустріальним розвитком регіонів) духу обох фрагментів геопростору ми вважаємо підставою для об'єднання лісостепу та північної підзони степу в один країносвіт – *центрально-східний*, або *чорноземний*, а також визначення нами регіону, зайнятого лісостепом і північностеповою підзоною, як «середньої смуги України» [9, с. 46].

Ми вже наголошували, що південь України за духом ландшафту суттєво відрізняється від решти території держави. Під дією природно-географічних чинників ці землі за доби Середньовіччя тривалий час не були освоєні постійним населенням; відповідно, тут панували кочовики-тюрки, переважно кримські татари. Українська присутність до XVII–

XVIII ст. тут мала спорадичний характер і своїм впливом на формування етноландшафту поступалася татарському чинникові.

Головними рисами середньої й південної степових підзон України є плаский низовинний рельєф, аридний клімат, надзвичайна малочисельність річок (із яких майже всі – транзитні), поширення менш родючих (порівняно з чорноземами типовими й звичайними) ґрунтів – чорноземів південних і каштанових під типчачово-ковилдовими та полиновими степами. Таким чином, природні умови півдня степової зони істотно відмінні від основних рис ландшафтів північностепової підзони України.

Середньовисотні Кримські гори (включно з південним макросхилом) мають характерну для своєї географічної широти структуру висотної поясності. З етноісторичного погляду, ця територія від середини II тис. по Хр. була заселена тим же етносом, що й сухі степи України. Отже, обидва природні регіони становлять, на нашу думку, певну етноландшафтну єдність. Через те ми й пропонуємо виділяти на півдні території Української держави один країносвіт у складі сухостепової підзони та Гірського Криму – *причорноморсько-кримський*.

5. Схема геософічної диференціації території України. Стисло схарактеризувавши виділені нами країносвіти на території України, ми водночас одержали певну картину різноманіття духовної сфери її ландшафтів. Зазначені країносвіти є досить великими за площею та – що найважливіше – за чисельністю населення, яке, власне, й формує людський простір. Тому в межах країносвітів ми виділяємо територіальні структури нижчого рангу – краєсвіти. Межі між ними мають проходити природними бар'єрами (геоморфологічними, гідрологічними або ландшафтними). Кількість виокремлених у країносвіті краєсвітів, на нашу думку, має залежати від складності структури людського простору, вираженої у формах рельєфу поверхні й кліматичних відмінностях, діалектологічного або конфесійного складу населення тощо.

Так, у поліському країносвіті найбільші відмінності природних умов та етнографічних особливостей населення простежуються, головним чином, по Дніпру. Саме цією рікою проходить східна межа Українського кристалічного щита; у ландшафтному відношенні, як наголошують О. Маринич і П. Шищенко [16], територія на схід від Дніпра має більше рис, властивих ландшафтній структурі Білоруського Полісся. Через те ми вважаємо за доречне виокремлювати на Поліссі два краєсвіти – *західно-поліський*, де в етнографічній структурі автохтонного населення переважають поліщуки, та *східно-поліський*, віддавна заселений литвинами й севрюками (див. рис. 2).

Поділ західноукраїнського країносвіту на краєсвіти, на нашу думку, більш ніж очевидний. Розташування в межах двох фізико-географічних

країн – Східно-Європейської рівнини та Карпатської гірської системи – створює суттєві відмінності як природних умов, так і людської складової геопростору. Вже наголошувалося, що карпатські етнографічні групи українців (бойки, гуцули, лемки) відзначаються певними особливостями ментальності й традиційної поведінки, помітними навіть на загальному тлі галицького субетносу. Це знову підтверджує справедливість нашої тези про визначальний вплив природно-географічних чинників на життєдіяльність людини через посередництво духовної сфери ландшафтів.

Отже, в західноукраїнському країностві ми пропонуємо вирізняти два краєсвіти – *волино-подільський*, що охоплює рівнинну територію, та *карпатський* (включно із Закарпаттям).

Центрально-Східний (чорноземний) країностві відзначається надзвичайною внутрішньою неоднорідністю. Територіальні відмінності проявляються, головним чином, в особливостях ґрунтового покриву й характері рослинності. В межах усього зазначеного країностві панівним типом ґрунтів є чорноземи, які представлені тут чи не в усьому своєму різноманітті.

Так, чорноземи Правобережного лісостепу формувалися в умовах достатнього зволоження, й функціонування цих ґрунтів (чорноземів опідзолених) тісно пов'язане з особливостями водного режиму. На Лівобережжі в лісостепу за умов достатнього зволоження розвинулися чорноземи типові, а в північностеповій підзоні за недостатнього зволоження – чорноземи звичайні. Окреме місце посідає Донецький кряж із його азональними та екстразональними ґрунтовими комплексами.

Зазначені особливості природних умов і ресурсів країностві спонукають нас до думки про доречність виділення в його межах чотирьох краєсвітів – *правобережно-лісостепового* з переважанням чорноземів опідзолених; *лівобережно-лісостепового*, в якому домінують чорноземи типові; *північностепового*, де провідна роль належить чорноземам звичайним; *донецького*, де в структурі ґрунтового покриву спостерігається строката картина з елементами висотної поясності, й на відносно невеликій території співіснують ґрунтові комплекси, представлені чорноземами звичайними й типовими, а також чорноземами на карбонатних і безкарбонатних лесових породах. Крім того, донецький краєсвіт відзначається багатством на мінеральні ресурси (кам'яне вугілля) та окресленою нами вище своєрідністю людської складової ландшафту (поліетнічність, «духовне кочівництво»).

Досить неоднорідним за ландшафтною структурою території є й причорноморсько-кримський країностві. Внутрішні відмінності полягають як у неоднорідності рельєфу (південь зайнятий Кримськими горами),

так і в особливостях клімату (насамперед, умов зволоження) та ґрунтового покриву (поширені як чорноземи південні, так і каштанові ґрунти). Відповідно, змінюється й характер рослинності, яка представлена в зазначеному країностві різними степовими формаціями – від типчаково-ковилових до полиново-злакових степів.

На нашу думку, при виділенні в межах цього країноству краєсвітів необхідно враховувати дві основні ознаки – геоморфологічну та природно-ландшафтну (при однорідному – тюркському – етноісторичному характері ландшафту). В такому разі ми одержуємо дві чітко окреслені межі – по ізогієті 350 мм/рік (що просторово майже збігається з ізогіпсою 50 м н. р. м.) та по Зовнішньому пасму Кримських гір, яке, по суті, відділяє складчасту гірську систему від платформної рівнинної території. Тому ми вважаємо, що на території причорноморсько-кримського країноству доречним є виокремлення трьох краєсвітів – *середньостепоного*, в якому ґрунтовий покрив представлений чорноземами південними; *сухостепоного*, зайнятого переважно каштановими ґрунтами; *гірсько-кримського*, в межах якого чітко виражена висотна поясисть (див. рис. 2).

Отже, головною рисою диференціації людського простору в межах України є розташування її державної та етнічної території у кількох фізико-географічних зонах, представлених такими «відносно протилежними» ландшафтами, як лісом і степ, розділеними майже посередині досить широкою лісостеповою смугою. При цьому, попри свій межовий характер, саме лісостеп є найсприятливішим для етногенетичних процесів ландшафтним середовищем. Це підтверджується фактом виникнення й розвитку саме в лісостеповій зоні українського етносу, що склав основу сучасної української нації.

References

1. Baranovsky M.O. Issues of Reforming Administrative and Territorial Structure of Depressed Agricultural Territories. Constructive Geography: Formation, Modern Achievements and Prospects for Development: *Publications of the International Scientific and Practical Conference* (Kyiv, April 28-29, 2006): Theses collection add. Kyiv, 2006. Pp. 120-122 (in Ukrainian).
2. Vovk H.K. Studies in Ukrainian Ethnography and Anthropology. K.: Art, 1995. 336 p. (in Ukrainian).
3. Gumilev L.N. Ethnos Geography in the Historical Period. Leningrad: Nauka, 1990. 280 p. (in Russian).
4. Dokuchaev V.V. On Soil Science. *Essays*, vol. VII. Moscow: AN USSR Publishing House, 1953. Pp. 5-50 (in Russian).
5. Zastavnyi F.D. Geography of Ukraine: in 2 books. Lviv: Svit, 1994. 472 p. (in Ukrainian).

6. Isachenko A.G. Landscape Science and Physical and Geographical Zoning. Moscow: Vysshaya Shkola, 1991. 366 p. (in Russian).
7. Kyselov Iu.O. Geosophysical Aspects of Ethnosphere Processes in Ukraine in the Context of the Orange Revolution. *Physical Geography and Geomorphology*, vol. 48. K., 2005. Pp. 66-70 (in Ukrainian).
8. Kyselov Iu.O. Some Ethnological Aspects of Geosophysical understanding of Physical and Geographical Position of Ukraine. *Region – 2007: Strategy for Effective Development: Publications of International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, April 17-18, 2007) / chief editor V.S. Bakirov*. H.: RVV KhNU. V.N. Karazina, 2007. Pp. 65-67 (in Ukrainian).
9. Kyselov Iu.O. The Middle Strip of Ukraine as a Geosophysical Region. *Region - 2008: Strategy for Effective Development. Materials of the International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, October 16-17, 2008) / chief editor V.S. Bakirov*. X: RVV KhNU. V.N. Karazina, 2008. Pp. 44-46 (in Ukrainian).
10. Kyselov Iu.O. Regional Level of Managing Human Geographical Space. *Region – 2009: Strategy for Effective Development: Publications of the International Scientific and Practical Conference / chief editor V.S. Bakirov*. (Kharkiv, November 5-6, 2009) / chief editor V.S. Bakirov. H.: RVV KhNU. V.N. Karazina, 2009. Pp. 104-107 (in Ukrainian).
11. Kyselov Iu.O. Fundamentals of Geosophy: Issues of Theory and Methodology. Luhansk: Luhansk Taras Shevchenko National University, 2011. 208 p. (in Ukrainian).
12. Kis R. The Global – the National – the Local (Social Anthropology of Cultural Space). Lviv: Litopys, 2005. 300 p. (in Ukrainian).
13. Lavriv P.I. History of the South-Eastern Ukraine. K.: Ukrainian Publishing Union, 1996. 208 p. (in Ukrainian).
14. Lysiak-Rudnytskyi I. Ukraine between East and West: translated from English: in 2 volumes. Vol. 1. K.: Fundamentals, 1994. 554 p. (in Ukrainian).
15. Malaniuk Ye.F. Essays in History of Our Culture. K.: AT «Oberehy», 1992. 80 p. (in Ukrainian).
16. Marynych O.M., Shyshchenko P.H. Physical Geography of Ukraine: Manual. 3rd edition, publishing house “Znannia”, 2006. 511 p. (in Ukrainian).
17. Melnyk M. Ristnya: A Map. *Atlas of Ukrainian and Adjacent Lands / ed. by prof. V. Kubyovych*. Lviv, 1938. P. 5 (in Ukrainian).
18. Peyssonel Ch.-C. Notes about the Small Tartaria: transl. from French by V.Kh. Lotoshnikova. Ed. 2. K., 2013. 110 p. (in Russian).
19. Plokhyy S. The Gates of Europe: A History of Ukraine from the Scythian wars to Independence. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2016. 496 p. (in Ukrainian).
20. Rudnytskyi S.L. Overview of the National Territory of Ukraine. *Why Do We Want an Independent Ukraine? / edited, foreword by O.I. Shablyi*. Lviv: Svit, 1994. Pp. 209-270 (in Ukrainian).
21. Chornovol I.P. Comparative frontiers: a World and Native Experience. Autoref. Thesis for getting scientific degree of the Doctor of historical sciences. Lviv, 2016. 36 p. (in Ukrainian).

22. Chubynskyi P.P. Reports on the Ethnographic and Statistical Expedition to the Western Rus Region. Edited by: N.Munich, V. Serebriy. K.: Ed. general, 2004. 128 p. (in Ukrainian).

Iurii Kyselov

**THE NATIONAL LEVEL OF THE HUMAN SPACE'S ORGANIZATION:
UKRAINIAN CONTEXT**

Ecumenism is characterized by the multilevel nature of its organization. In particular, there are five levels – space, global (planetary), regional, national, and local. The national level of organization of human space is a special manifestation of the regional, as the object of study is the state or ethnic territory. The modern territory of the Ukrainian state and the Ukrainian ethnic territory within the boundaries outlined by Stepan Rudnytskyi are clear manifestations of the organization of the Ecumenical Council at the national level. The territory of Ukraine is marked by an almost unique combination of landscapes in Europe.

Being in different natural zones, the territory of Ukraine at the same time preserves the internal unity caused by the ethnic integrity of the population. The presence of a transitional forest-steppe strip creates a gradual nature of the transition from one zonal landscape to another. This is a prerequisite for the formation of a special «forest-steppe» spirit of geospace, which led to the emergence of the phenomenon of the Ukrainian landscape as a living environment of the ethnos. Peculiarities of ethnogenesis of Ukrainians in different natural regions are considered in this article. It is emphasized that the processes of ethnogenesis are accompanied by landscape-ethnic interaction, the result of which is the assertion of the spirit of landscapes.

On the basis of the unity of spiritual sphere at the national level of the Ecumenical organization, such geosophical regions as «country worlds» and «regional education» were distinguished. There are four «country worlds» – Polissia, western Ukraine, Central-Eastern Ukraine and Black Sea Crimean. In each of the «country worlds» as the severity of internal diversity in the nature of landscape-ethnic interaction, two or more «landscape worlds» are identified.

Key words: human space, Ecumene, territorial differentiation, geosophy, Ukraine, landscape and ethnicity interaction.